

4. *Майерс Д.* Социальная психология. – СПб.: Питер, 1997.
5. *Обозов А.А.* Психология межличностных отношений. – К.: Лыбидь, 1990.
6. *Свенцицкий А.Л.* Социальная психология управления. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986.
7. *Корнев М.А., Коваленко А.Б.* Соціальна психологія. – К.: 1995.

Дата подання статті: 22.01.2001р.

Вадим Васютинський

ВЛАДНО-ПІДВЛАДНІ СТОСУНКИ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ

Існування особистості в соціумі має принаймні два основні виміри: макро- і мікросоціальний. Традиційно розуміється, що макросоціальний рівень означає перебування в контексті широкої соціальної взаємодії, під “невидимим” впливом загальносуспільних чинників (норм, ідеологій тощо). У мікросоціальному вимірі відображається більш-менш безпосередня взаємодія індивіда з іншими особами, разом з якими він є включений до широкого соціального контексту.

Наявність цих двох вимірів (щонайменше цих двох, бо насправді їх значно більше) зумовлює певну соціально-психологічну потребу визначення структурних і функціональних характеристик занурення особистості в позаособистісний простір, у середовище міжособистісної взаємодії. Це те середовище, у якому, на думку Дж.Міда, організація спільних для соціальної групи настановлень формує організовану самість людини. Особа є особистістю, тому що вона належить до спільноти, тому що вона вносить інститути цієї спільноти до своєї власної поведінки через засвоєння різних ролей, зразки яких надаються іншими, опановує настановлення цих інших як свої власні [1].

На кожному відповідному рівні поведінка особистості (суб’єкта) має специфічні, якісно відмінні особливості. Важливим, зокрема, є ступінь соціальної заангажованості як відображення афективно та мотиваційно забарвленої єдності особистісно-суб’єктних характеристик індивіда, які зумовлюють рівень і зміст його залученості в процес розв’язання актуальних проблем соціуму.

Зрозуміло, що окремих індивідів вельми рідко опиняється, так би мовити, лице в лице із суспільством загалом. Зазвичай ідеться про опосередковану взаємодію, у якій роль посередника виконує соціальна група. Таке посередництво, проте, не має якогось суто технічного або просторового характеру. Воно є глибоко психологічним, змістовим, таким, що тільки й забезпечує специфічне єднання об'єктивних соціальних значень і суб'єктивних особистісних смислів. У теорії смислу Д.Леонтєва групові смисли виявляються значеннями, бо вони є елементами групової свідомості та однозначно декодуються (розпредметнюються) всіма членами групи. Водночас вони є смислами, бо специфічні тільки для цієї групи і змістово зумовлені специфікою групової діяльності, групових мотивів, цінностей тощо [2].

Група, з одного боку, як сукупність взаємодіючих індивідів, а з другого – як елемент більш широкої соціальної спільноти являє собою структуру, у межах або на рівні якої індивід, особа, суб'єкт найбільш виразно й послідовно заходить у взаємодію зі значущими іншими. Зміст такої взаємодії істотним чином і водночас визначається поєднанням особистісних характеристик її учасників, що екстеріоризуються безпосередньо в процесі зіткнення, контакту, спілкування, та втручанням зовнішніх щодо групи макросоціальних чинників, які справляють свій організуючий вплив, “нависають” над групою, роблять її варіантом конкретного втілення надгрупових процесів.

Таке поєднання міжособистісного і загальносуспільного породжує нову соціально-психологічну якість, що зумовлюється насамперед внутрішньогруповими закономірностями та механізмами (коли йдеться про всілякі різновиди малої групи), а також залежностями та механізмами, притаманними групі як організації, коли мається справа саме з таким її підвидом. (Здійснений В.Казміренком аналіз групи-організації виявив, що соціально-психологічна регуляція реалізується не тільки в осередках безпосередньої спільної діяльності, а й на рівні цілісного організаційного функціонування. Найближче організаційне оточення у формі первинних груп виконує функцію зв'язку внутрішнього, закритого контуру регуляції організаційних процесів (особистість) із зовнішнім організаційним контуром, який включає санкції, управління, функціональний розподіл цілей та багато іншого [3]).

Змістовий аналіз міжособистісних (інтерперсональних, міжсуб'єктивних) стосунків дає підстави для виділення серед інших такого собі владно-підвладного (або кратичного, від грец. *кратос* – влада) їх аспекту. Мається на увазі, що в кожному акті людської взаємодії більш чи менш виразно простежуються взаємні намагання її учасників посісти

владну або підвладну позицію, підпорядкувати собі партнера або, навпаки, підпорядкуватися йому.

Із психологічного погляду немає таємниці в тому, що в намаганні підпорядкувати когось собі міститься тенденція потрапити в залежність від цього когось, як і за нібито протилежним намаганням узалежнитися від іншого криється прагнення здобути над ним владу. Натомість для буденної свідомості такі прагнення, по-перше, далеко не завжди є очевидними, а по-друге – здебільшого трактуються як радше аморальні, “нешляхетні”. Проте в психологічній традиції (особливо з часів А.Адлера) прагнення влади (як мотив) і до влади (як дія) розглядаються як одна з визначальних рис, атрибутів людської життєдіяльності [4].

Відповідні афективно-мотиваційно-конативні характеристики стають особливо актуальними як у малій групі, так і в групі, що має соціально-психологічний статус організації. Разом із тим владні стосунки в межах організації, підкреслює Р.Голл, містять у собі значно більше, ніж міжособистісна влада. У цьому разі життєво важливим є враховувати владні відносини між елементами [5]. Організація неминуче передбачає постання й дотримання взаємних просторово-логічних пропорцій між її членами. Інакше-бо замість організаційно впорядкованих співвідношень мала б місце аморфна сукупність безладно взаємодіючих індивідів. (Такі сукупності безумовно існують, але вони не мають істотних ознак власне організації).

Серед основних характеристик соціально-психологічної системи в структурі організаційного цілого Казміренко виділив і такі дві, пов’язані з владно-підвладною регуляцією стосунків, як психологічна структура ієрархічних залежностей, делегування повноважень влади і психологічна структура організаційного впливу, поставання механізмів відповідальності, усвідомленої залежності. Він зазначає, що на рівні організації соціально-психологічні феномени та явища складно опосередковані системами стосунків, влади, залежності, відповідальності та ін. [3]. Таким чином, доводиться можливість аналізу владно-підвладних узалежнень не лише на міжособистісному чи міжсуб’єктному, а й на надособистісному рівні.

Отже, психологічне вивчення скінченно-нескінченного процесу внутрішньогрупової взаємодії вимагає уваги до її владно-підвладних (кратичних) аспектів. У результаті проведених досліджень було зроблено припущення про наявність двох основних дискурсів кратичної міжособистісної (інтерсуб’єктної) взаємодії: дискурсу впорядкування і дискурсу взалежнення. Це припущення означає, що названі дискурси існують і визначають інтерактивний процес одночасно та взаємозалежно. У своїй єдності вони ніби забезпечують таке собі “бінокулярне”,

психологічно об'ємне бачення взаємодії, тоді як кожний із них окремо – це ракурс неповний, “монокулярний”. Таким чином, владно-підвладна взаємодія виявляється водночас і термінально, й інструментально, і як чуттєво насичений, життєво значущий взаємовплив суб'єктів (дискурс узалежнення), і як раціонально виражена технологія доцільної побудови їхньої спільної діяльності (дискурс упорядкування).

Найвиразніше втілення кожного з цих двох дискурсів досягається у взаємодії протилежно-доповнювальних особистісних типів. Одному з особистісних типів “узалежнюючого” дискурсу найбільш властиво керуватися спонуками, джерела яких криються в наявних у нього рисах агресивності та ригідності. При цьому значний ступінь егоцентризму заважає більш-менш об'єктивному усвідомленню таких своїх якостей та відповідній їх корекції. Згідно з поширеною в сучасній вітчизняній психології типологією особистостей, цей тип найбільше скидається на “епілептоїдний”. При цьому ті чи ті його особливості виявляються малопомітними для широкого соціального оточення, але добре відчуються оточенням найвужчим.

Психологічно найглибше в стосунках владування-підпорядкування цьому типові протистоїть особистість “толерантно-поступлива”, що за своїми характеристиками найбільше нагадує тип “сензитивний”. Таким чином, поєднання в одному комунікативно-інтерактивному “дуєті” “епілептоїда” і “сензитива” породжує класично “чисті” варіанти владно-підвладної узалежнюючої взаємодії у вигляді гноблення одного суб'єкта другим, яке стає її головною психологічною метою (“влада заради влади”, влада як самодостатня мета).

“Упорядковуючий” дискурс найповніше виявляється у владно-підвладній взаємодії, з одного боку, такого особистісного типу, для якого характерним є насамперед владний, коригуючий тиск на партнерів із метою доцільної організації спільної діяльності, з другого – двох інших типів, в особистісному статусі яких домінують ознаки дезорганізованості, неупорядкованості, нецілеспрямованості. У такому поєднанні влада постає як засіб організації. При цьому за стилем поведінки “організатора” (що певною мірою схожий на “гіпертимний” тип особистості) найчастіше криється переважаюча орієнтація на саму діяльність як таку, що в ній, можливо, задовольняються потреби самоствердження. Психологічно протилежними “організаторові” типами є носії “гіпоманіакальних” та “депресивних” рис.

Владно-підвладна взаємодія суб'єктів у складі тої чи тої організації передбачає, відтак, наявність обох цих дискурсів та обох типів взаємодії, хоча, зрозуміло, далеко не завжди “в чистому вигляді”. Навпаки, виведені тут “чисті” типи становлять якраз певні винятки,

окремі випадкові зразки в загальному потоці групової динаміки. Набагато частіше можемо мати справу зі складними поєднаннями типів і характеристик, які “зашумлюють” психологічну суть взаємодії.

Можна, проте, зауважити, що коли йдеться саме про організацію, то з цілком зрозумілих причин взаємодія в її межах трактується зазвичай як взаємодія “впорядковуюча”. Організації (як структурній одиниці соціуму) відводиться виконання специфічних функцій доцільної соціальної організації (як процесу співіснування). Організація виникає та існує завдяки заздалегідь приписуваним їй функціям упорядкування соціального життя. Без такого впорядкування організації не потрібна. Відповідно суспільство, яке створює групи-організації для власної “вигоди”, більшою чи меншою мірою намагається нав’язати їм та їхнім членам жорстку структуру взаємного виконання обов’язків, одночасно обмежуючи можливості прояву власної ініціативи і впливу суб’єктивних потреб та оцінок. Проте й у найбільш формалізованих групових структурах неминуче виникають структури неформальних стосунків, які надають своєрідності й неповторності кожній окремій групі.

Ступінь формалізованості групи-організації впливає на співвідношення дискурсів упорядкування та взалежнення. І якщо перший із двох дискурсів сприймається як необхідний і доцільний, то наявність і вплив другого можуть викликати значні застереження з боку тих, хто безпосередньо визначає цілі й завдання організації. Тим не менше, будь-які зусилля звести нанівець впливи дискурсу взалежнення приречені на невдачу, бо скрізь, де взаємодіє хоч би двоє людей, між ними завжди складаються взаємні емоційно забарвлені стосунки владування–підпорядкування, часом цілком виразні, а часом нібито зовсім непомітні.

Особи, які виявляються залученими в таку взаємодію, більш або менш свідомо, мимовільно чи довільно реалізують у ній свої комплекси та розв’язують власні психологічні проблеми. Інші люди, як і сама ситуація взаємодії, набувають для них характеру засобів самоствердження, самозаспокоєння, компенсації та гіперкомпенсації. І це стосується обох сторін владно-підвладної взаємодії – і тих, хто займає владну, панівну позицію, і тих, хто потрапляє в залежність, підпорядковується іншим.

Непсихологічний підхід до справи дає підстави порівняно позитивніше оцінювати посідання влади над іншими, ніж підлягання іншим. Зокрема, для буденної свідомості факт наявності певних додаткових повноважень завжди означає й додаткову психологічну свободу. Буденна свідомість здебільшого “не бачить” зворотного боку медалі – узалежнення носія влади від підвладних йому, а також від обов’язків,

що накладаються на нього владним статусом. Водночас дециця пильної уваги до позиції підпорядкованої сторони майже завжди дає підстави побачити панівні компоненти підвладної позиції, зафіксувати факт психологічного домінування підлеглої особи над панівною. Такі позірно парадоксальні залежності мають місце чи не в кожному акті внутрішньогрупової взаємодії. Вельми часто за прагненням керувати або бути керованим криються глибинні психологічні потреби, що їх сама особистість, якій вони притаманні, не розуміє й не усвідомлює.

Відтак намагання піднятися якомога вище в соціальній ієрархії часто-густо спричиняється переживанням комплексу меншовартості, неповноцінності, невпевненості в собі. Досягнення особою більш-менш високого соціального статусу служить справі переконання як інших, так і її самої у її власних позитивних якостях. Відчуття своєї зверхності над іншими “заспокоює” індивіда, допомагає йому забути про власні вади, які його мучать і дратують.

За схильністю бути підлеглим також криються ті чи ті особистісні проблеми. Це здебільшого не просто готовність пожертвувати особистим заради спільної справи. Частіше це така собі відмова від себе, від своєї особистості – відмова, яка дає почуття заспокоєності, яка звільняє особу від надмірних переживань із приводу того самого болісного почуття неповноцінності. Адже залежність, невільність, підпорядкованість майже автоматично роблять людину невідповідальною за себе, за своє життя. Перекласти відповідальність за себе на іншу особу, на керівника, наділити її функціями “батька”, примусити хвилюватися й метушитися замість себе – ось своєрідний ідеал підлеглої, а насправді – таки панівної позиції “рядового” члена групи.

Ця позиція становить важливу психологічну підставу славнозвісного колективізму (у його гіршому варіанті). Колективізм такого роду, спонукаючи окрему особу до вагомих поступок на користь загального інтересу, позірно ніби ушляхетнює її, у тому числі й у власних очах. Як же часто, проте, за цією поведінкою криються особиста безпорадність, брак відповідальності, байдужість і безініціативність, нездатність до повноцінних зусиль. Бо саме для людей, бідних у господарському та культурному відношенні, нарцисична гордість належності до групи є єдиним і часто-густо дуже дійовим джерелом задоволення [6].

Відмовляючись від власної активності, від відкритого наполягання на своєму, особистість дістає натомість певний ерзац психологічного комфорту. Як пишуть Ф.Зимбардо та Ф.Ляйппе, погоджуючись з іншими, особа здобуває дві користі: соціальне схвалення та почуття власної слухності [7]. І те й те не наражають її на психологічну небезпеку ні в зовнішньому, ні у внутрішньому плані. Відтак усі

учасники владно-підвладної взаємодії в соціальній групі – не лише ті, хто посідає владу, але й ті, хто цій владі підлягає, дістають від неї задоволення, отримують простір для виявлення й реалізації власних психологічних потреб.

Література

1. *Мід Дж. Г.* Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Пер. з англ. та передмова Т.Корпала. – К.: Укр. центр духовн. культури, 2000.
2. *Леонтьев Д.А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999.
3. *Казмиренко В.П.* Социальная психология организаций: Монография. – К.: МЗУУП, 1993.
4. *Адлер А.* Психология власти // Адлер А. Наука жить: Пер. с англ. и нем. – К.: Port-Royal, 1997. – С. 235–240.
5. *Холл Р.Х.* Организации: структуры, процессы, результаты. – СПб.: Питер, 2001.
6. *Фромм Э.* Душа человека // Фромм Э. Душа человека: Перевод с англ. – М.: Республика, 1992. – С. 13–108.
7. *Зимбардо Ф., Ляйпне М.* Социальное влияние. – СПб.: Питер, 2000.

Дата подання статті: 10.01.2001 р.

Олексій КОЛІСНИК. Особистісне саморегулювання і результативність організацій

Формальна організація буде ефективною, якщо її офіційні лідери не лише прагнуть забезпечити реалізацію зовнішньої соціальної мети, а й відкриватимуть перспективу для реалізації смислів співробітників. Якщо організація надає можливості особистісного росту для своїх членів, то кращі з них охоче ототожнюють себе з нею і плідно працюють заради своєї та її результативності.

Формальная организация будет эффективной, если её официальные лидеры будут не только стремиться обеспечить реализацию внешней социальной цели, но и открывать перспективу для реализации смыслов сотрудников. Если организация предоставляет возможности личного роста для своих членов, то лучшие из них охотно отождествляют себя с ней и плодотворно работают ради своей и её результативности.

A formal organization will function efficiently if its official leaders strive to ensure the realization of its exterior social goal, but also provide a perspective for the realization of the potential of its employees. If the organization ensures the opportunities for the personality development of its members, the best of the latter will willingly identify himself (or herself) with this organization and will work successfully to promote his own efficiency of the organization he or she is affiliated with.

Вадим ВАСЮТИНСЬКИЙ. Владно-підвладні стосунки як характеристика міжособистісного простору соціальної групи

Істотною характеристикою стосунків у соціальній групі є владно-підвладні співвідношення. Виділено два основні їх дискурси – узалежнення і впорядкування. В основі намагань зайняти домінують або підлеглу позицію звичайно лежить прагнення розв'язати особисті проблеми, що проєкується в простір міжособистісної взаємодії

Существенной характеристикой отношений в социальной группе являются властно-подвластные корреляции. Выделены два основных их дискурса – попадание в зависимость и упорядочивание. В основе попыток занять доминирующую или подчиненную позицию обычно лежит стремление разрешить личные проблемы, проецируемое в пространство межличностного взаимодействия.

A powerful-subject correlation is an essential description of the relations in the social group. Its two basic discourses, namely: depending and regulation are distinguished. An endeavors to occupy the dominant or

subordinate position is usually based on an aspiration to solve a personal problems, which are projected into the interpersonal space.

Тетяна ТИТАРЕНКО. Природа вибору: шляхи самоорганізації особистості у її життєвому світі

Використання синергетичного методологічного підходу в дослідженні життєвого вибору дає змогу побачити особливості особистісної самоорганізації. Оскільки суб'єктність актуалізується передусім під час переживання життєвої кризи та здійснення життєвого вибору, необхідним стає їх порівняльний аналіз. Серед передумов здійснення життєвого вибору чи не найважливішою виявилася форма інтерпретування життєвої ситуації традиційною і постмодерністською особистостями.

Использование синергетического методологического подхода в исследовании жизненного выбора позволяет увидеть особенности личностной самоорганизации. Поскольку субъектность актуализируется прежде всего во время переживания жизненного кризиса и осуществления жизненного выбора, необходимым становится их сравнительный анализ. Среди предпосылок осуществления жизненного выбора едва ли не важнейшей оказалась форма интерпретирования жизненной ситуации традиционной и постмодернистской личностями.

A using of a sinergetical methodological approach to the life choice investigation gives a possibility to see the personal self-organization peculiarities. Inasmuch as a subjectiveness is actualized mostly during a life crisis experience and the life choice realization their comparative analysis become necessary. One of the most important life choice realization prerequisite is a form of a life situation interpretation by the traditional and post-modern personalities.

Олена СТАРОВОЙТЕНКО. “Текст” у психологічному розумінні

У руслі “психології тексту”, що розвивається на перетині філософії, філології та лінгвістики, розроблено модель психологічного аналізу тексту. Вона може слугувати для інтерпретації текстової творчості продуктивних особистостей. До системи критеріїв інтерпретації входять: зв'язок тексту з культурою, авторське смислоутворення, “кодова”, жанрова та стильова множинність тексту, рефлексивність, вплив на життя автора й адресата.

В русле “психологии текста”, развивающейся на пересечении философии, филологии и лингвистики, разработана модель психологи-